

החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - בניינים וגזרות

אריה אולמן

הלשון העברית הייתה בשביל חז"ל כלי לדרשות הפסוקים ולניסוח הלכות. הם הבינו באופן אינטואיטיווי את משמעות הצורות הדקדוקיות והמבנים התחביריים של העברית. מאמר זה שם לו למטרה להפוך את תובנותיהם למפורשות בכלים של דקדוק מדעי.

הקדמה: מטה-לשון משתמעת אצל חז"ל

מטרתנו כאן היא לדלות מן המשנה, התוספתא, התלמודים והמדרשים הקדומים¹ את ניצני החשיבה הדקדוקית. באנו לסקור את השקפותיהם הלשוניות, את החשיבה המטה-לשונית של מחברי המשנה, התלמודים והמדרשים. חז"ל לא כתבו דקדוק; עבר זמן רב עד שנכתבו החיבורים הדקדוקיים הראשונים (דותן, תשנ"ב), ואפילו עד החיבורים הטרומים-דקדוקיים (דותן, תשס"ה:19). חז"ל עסקו בעיקר בהלכה, באגדה ובמוסר; הלשון העברית לא הייתה במרכז עניינם. אבל היא הייתה כלי לדרשות הפסוקים ולניסוח ההלכות, וחז"ל היו מודעים לכך. הם הבינו בתוככי נפשם את משמעות הצורות הדקדוקיות והמבנים התחביריים, ואנחנו יכולים למצוא בכתביהם את רשימות התובנות האלה. גם היבטים פילוסופיים של הלשון לא היו זרים לחכמי המשנה והתלמודים, והם ביטאו את מחשבותיהם על מהות לשון הקודש ועל מקומה בין שאר השפות המוכרות להם.

בשנים האחרונות פרח מאוד המחקר של תולדות הדקדוק העברי. חוץ מספרים ומאמרים רבים המוקדשים לספרי דקדוק רבניים וקראיים, ליצירות הגאונים והמדקדקים, שאין ביכולתנו לפרטם כאן, נעשו מאמצים רבים לחקור את השלבים הקמאיים של התפתחות הדקדוק העברי. לימודי המסורה נעשו למקצוע ענף, ואף נעשו ניסיונות לחדור אל תוך החשיבה הדקדוקית בעידינים שקדמו לתקופת המסורה.² מכל העבודות של קודמינו השתדלנו להפיק את מרבית התועלת. בכל מקום

מילות מפתח: בניינים, גזרות, פרשנות חז"ל למקרא, מעמדים דקדוקיים, ערכיות תחבירית, ד"ר אריה אולמן הוא חוקר תולדות הלשון העברית, תחביר וסמנטיקה. עבד באקדמיה ללשון העברית, מלמד במכללות 'אחוה' ו'לוינסקי'.

- 1 נבחרו קובצי הספרות המדרשית שנערכו לפי דעות החוקרים בתקופה התלמודית. מדובר בספרים האלה: מכילתא דרבי ישמעאל, מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, ספרא, ספרי במדבר, ספרי דברים, מדרש תנאים לדברים, בראשית רבה, ויקרא רבה, פסיקתא דרב כהנא, אבות דרבי נתן בשני הנוסחאות - כולם לפי המהדורות המדעיות. לצורך מאמר זה נעשה שימוש בעיקר במאגר הספרות התלמודית של האקדמיה ללשון העברית. הבאנו את ציוני כתיבי היד כפי שהם הובאו במאגר. כאשר הצורה הנדונה לא נמצאה בכתב היד שהיה בסיס למאגר, הבאנו אותה מתוך כתיבי יד אחרים שציינו אותם לפי שיטה אחרת.
- 2 את סקירת העבודות על השלבים הקמאיים של החשיבה הדקדוקית בתרבות ישראל ניתן למצוא במאמרי: אולמן, 2013.

שנביא מקור חז"לי שנדון בספרי החוקרים של הדורות הקודמים - נפנה למקום המתאים. אבל יש להודות על האמת: במקרים רבים מאוד הדיון במחקרים האלה (במיוחד בעבודות ישנות) לא נעשה בכלים המדעיים המתאימים שחודשו בדורות האחרונים, לא הועמק די צורכו או שעסק בנושא שלנו רק כבדרך אגב.. עם זאת, אנחנו נזכיר את קודמינו בכל פעם שיהיה מן הראוי לעשות זאת.

עיוני הלשון החז"ליים עוסקים בעיקר בלשון המקרא, כי היא הייתה בסיס לדרשותיהם. הם פירשו את הכתבים המקראיים בלשונם - לשון המשנה והלהגים הארמיים, וזה פותח לפנינו אפשרות לדעת, איך הם הסתכלו בצורות ובמבנים המקראיים דרך הצורות והמבנים של לשונם שלהם - 'מטה-לשון' במינוח המדעי. אם כן, עלינו להבין את המשמעות הבלשנית של אמרות חז"ל לאור הידע המודרני של דקדוק לשון חז"ל והלשונות הארמיים. במילים אחרות, אנחנו שואלים: באילו משמעויות דקדוקיות הידועות לבלשנות המודרנית הבחינו חז"ל בלשון העברית?

במאמר קודם (אולמן, 2013) חשפנו את ענייני זמן-אספקט-מודוס המשתקפים בדברי חז"ל בתלמודים ובמדרשים. כאן באנו לחקור, עד כמה חז"ל היו מודעים למבנה המיוחד של הפועל השמי - מערכת הבניינים והגזרות.

המושגים 'בניין' ו'גזרה' במונח שלנו הם בעלי משמעות רק במסגרת החשיבה שבה המילה השמית (בתחום העניינים של חז"ל - עברית או ארמית) מורכבת משורש עיצורי ומשקל. ראשונים בחשיבה הזאת היו מדקדקים ערביים של אסכולת בַּצְרָה במאה ה-VIII, ובראשם חליל אל-פראהידי וסיבווייה (ורסטג, 1997). בדקדוק היהודי השיטה הזאת יושמה על ידי יהודה חיוג' (חיוג', תשע"ב). בכתבי חז"ל אין אזכורים של שיטת השורש העיצורי ולא רמזים עליה. אבל הם חשו שקיימים יחסים מסוימים בין שינוי מבנה הפועל לשינוי משמעותו. מכיוון שחז"ל לא יכלו לתאר בניינים בצורה פורמלית, הם ציינו אותם על פי רוב בזוגות מעומתים, בניין אחד לעומת השני.

כבר גזניוס אמר (קאוטש, 1910: 115) שהמשמעות הטמונה בצורות פועל משתנה ומתגוננת בגיוונים שונים על פי השינויים החלים בצורה זו והופכים אותה מצורה בבניין קל לצורה בבניין אחר. במילים אחרות, בניינים נועדים 'לשם ציון אופני פעולה שונים של פעולה אחת' (נאור, תרצ"ז: 74). אנחנו תומכים בדעה שלפיה בניינים שונים של שורש מסוים יוצרים פעלים שונים ולא וריאנטים של אותו הפועל (אורנן, 2003: 42).³ לשוני הזה יש לפעמים חוקיות, והיחסים בין משמעויות הפעלים בבניינים שונים עשויים להיות סדירים. מהבדיקות שנעשו באוצר המילים של העברית החדשה עולה שב-25% זוגות קל-פיעל וב-27% זוגות קל-הפעיל יש יחס משמעויות מוגדר (אורנן, 2003: 47-49). אין אפוא קשר אוטומטי בין בניין למשמעות, אבל רבע מן המקרים זה אחוז לא מבוטל, וחכמי הספרות התלמודית שמו לב לכך.

הוראות הבניינים האפשריות שבהם הבחינו חז"ל הן: מעמדים דקדוקיים, שינוי הערכיות התחבירית, מודוסים, משמעות לקסיקלית.

3 ראו דעה אחרת אצל שורצולד, תשס"ב.

מעמדים דקדוקיים

1. פסיב

גבי מנחה דכתיב "וְהִנְזוּתְרֵת" (ויקרא ב:ג), הכי נמי שאם **תיתותר?**⁴ (מעילה ח ע"ב) ([1177] פירנצה 11.7).⁵
נפעל - פסיב.

יוחנן בן דהבאי אומר משום רבי יהודה: סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה,⁶ שנאמר [שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה] יִרְאֶה [כָּל זְכוּרָה] (שמות כג:ז), יראה - כדרך שבא **לראות** כך בא **ליראות**, מה לראות בשתי עיניו - אף ליראות בשתי עיניו (חגיגה ב ע"א) ([1150] מ 6).⁷
נפעל לעומת קל - פסיב.

אזהרה ל**נשכב** מניין?.. רבי עקיבא אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר "וְאֵת זֶכֶר לֹא תִשְׁכַּח [מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה]" (ויקרא יח: כב), "ואת זכר לא תשכח" [תִּשְׁכַּח] (סנהדרין נד ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני).⁸
נפעל לעומת קל - פסיב.

כל אדם שיש לו עזות פנים... רב נחמן בר יצחק אמר: מותר לשנאתו, שנאמר... "וְעַז פָּנָיו יִשָּׂא" (קהלת ח:א), אל תקרי ישנא [יִשָּׂא] אלא ישנא [יִשָּׂא - ניקוד הרב עמר] (תענית ז ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני).
נפעל - פסיב.

"לֹא יֵאָכֵל" (ויקרא יא: מא) - לחייב את המאכיל כאוכלו (פרא 144-145 (ווייס) שמיני ג, מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא טז).⁹
נפעל לעומת הפעיל - פסיב.

"לֹא תִקְפוּ פִּאֵת רֵאשֵׁיכֶם" (ויקרא יט: כז) - אחד המקיף ואחד הניקף לוקה (מכות כ ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני). רש"י: מניח להקיף כמקיף.¹⁰
נפעל לעומת הפעיל - פסיב.

4 על בניין נַפְעֵל ראו ילון, תשכ"ד: 127-135; בר-אשר, תשנ"ב: 144-145 [23-24].
 5 על נְתוּתָר בבניין נתפעל ראו ילון, תשכ"ד: 129-130.
 6 עלייה לבית המקדש בשלוש הרגלים.
 7 שטרן, 1870: נו; גרוס, 1872: 4.
 8 גרוס, 1872: 4.
 9 ברלינר, 1879: 45.
 10 ילון, תשל"ג: 331.

וְהַנְשָׂאָר בְּדָם יִמְצָה אֶל יְסוֹד הַמַּזְבֵּחַ (ויקרא ה:ט), קיר שהשיירין שלו מתמצין ליסוד (זבחים טו ע"ב) ([1546] נ, קולומביה, T 141 - X 893, תימני).¹¹
נְתַפְעַל¹² מתרגם ל**נפעל** במשמעות פסיבית.

ר' יצחק אומר: אבן ירה הקדוש ברוך הוא לים, ממנו נברא העולם, שנאמר "על מה אֲדַנְיָהּ הִטְבְּעוּ אוֹ מִי יָרָה אֶכְּן פִּנְתָּהּ" (איוב לח:ו) (יומא נד ע"ב) ([1150] מ 6).¹³
הופעל - פסיב.

"הוא מוצאת" (בראשית לח:כה) - היא מיתוצאת מיבעי ליה (סוטה י ע"ב) ([1275] א, d.20) (2675, 63-26)
הופעל - פסיב.

אמר רב עולא בריה דרב עילאי: דיקא נמי, דכתיב "[בַּעַל הַבּוֹר] יִשְׁלַם" (שמות כא:לד), בעל כרחו. אמר ליה אביי: מי כתיב "ישולם"? "ישלם כתיב", מדעתו משמע (בבא קמא ז ע"א) ([1184] ה 165).
פועל - פסיב של קאזטיב.

"כי כל אכל מחמצת" (שמות יב: יט) אין לי אלא שנתחמץ מאליו, שנתחמץ מידי אחרים מגיין ת"ל "כי כל אכל חמץ" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יב:טו, יב:יט)
התפעל - פסיב ורפלקסיב.

2. רפלקסיב

נביא שעבר על דברי עצמו - מיתתו בידי שמים, מנא לן? דכתיב "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע [אֶל דְּבָרֵי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁמִי אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ] (דברים יח:יט), קרי ביה: לא ישמע [ישמע]... וקרי ביה: לא ישמע [ישמע] הוא אל דברי, וכתוב "אנכי אדרש מעמו" - מיתתו בידי שמים (סנהדרין פט ע"א) (י, יד הרב הרצוג, תימני).
נפעל לעומת קל - רפלקסיב.

כשהוא אומר "וְכִי יָמוּדְךָ אֶחֱיֶיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַר לְךָ" (ויקרא כה:לט), הרי **מוכר עצמו** אמור, הא מה תלמוד לומר כי תקנה עבד עברי, בנמכר בבית דין על גיבתו הכתוב מדבר (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין א).¹⁴
נפעל - רפלקסיב (לעומת נפעל ברוב המקרים שהוא פסיב).

11 גרוס, 1872: 4.

12 על בניין נְתַפְעַל ראו, למשל: קמרון, תשל"ז; בר-אשר, תשנ"ב: 124-125 [5-4].

13 בנדויד, תשל"א: 346.

14 ברלינר, 1879: 51.

אביי אמר: ננעלו תנן, רבא אמר: נועלין תנן. מאי בנייהו? איכא בנייהו למסמך אניסא...
 "אין עזרה ננעלת על כל אדם בישראל בחכמה וביראת חטא כעקביה בן מהללאל". אביי
 מתרץ טעמא, ורבא מתרץ טעמא. אביי מתרץ טעמא: בשעה שננעלין דלתות העזרה על כל
 אדם בישראל אין בעזרה כעקביה בן מהללאל. רבא מתרץ לטעמא: בשעה שנועלין דלתות
 העזרה אין בעזרה כעקביא בן מהללאל (פסחים טו ע"ב) [1560א] ג, אנלאו 271, תימני.

נפעל לעומת קל - רפלקסיב; נפעל רפלקסיב לעומת נפעל פסיב.

אמ' להם המלך: קראו מה שכתוב לפניכם! ולא היו רוצין לקרות, והכתובין הם נקראים לפני
 המלך מאליהם, שנ' "ויהיו נקראים לפני המלך", "ויהיו קוראין" (את) [אין] כתוב כאן, אלא
 "ויהיו נקראים" (פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק מט); "ויהיו נקראים" (אסתר ו:א)
 - מלמד שנקראים מאליהן (מגילה טו ע"ב - רק בדפוס וילנא, אין בכ"ו).

נפעל לעומת קל - רפלקסיב; נפעל רפלקסיב לעומת נפעל פסיב.

"אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַיִם" (אסתר ב:ו). אמר רבא: שגלה מעצמו (מגילה יג ע"א) [1546] ג,
 קולומביה, X 893 - T 141, תימני.¹⁵

הופעל - רפלקסיב (משתמע שבדרך כלל הופעל - פסיב של קאוזטיב).

שרתה רוח הקודש על משה והקים את המשכן, ולא תאמר משה, אלא המשכן מעצמו עמד,
 שנאמר "הַיּוֹקֵם הַמִּשְׁכָּן" (שמות מ:ז) (מדרש תנחומא (בובר) פקודי ח).¹⁶
הופעל - רפלקסיב (משתמע שבדרך כלל הופעל - פסיב של קאוזטיב).

"או הודע אליו חטאתו" (ויקרא ד:כח) - ולא שהודיעוהו אחרים (כריתות יא ע"ב) [1177]
 פירנצה 11.1.7.¹⁷

הופעל לעומת הפעיל - רפלקסיב.

"כי כל אכל מחמצת" (שמות יב:יט) אין לי אלא שנתחמץ מאליו, שנתחמץ מידי אחרים
 מניין ת"ל "כי כל אכל חמץ" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יב:טו)
התפעל - פסיב ורפלקסיב.

3. קאוזטיב¹⁸

"ולא תחניפו את הארץ" - אל תגרמו לארץ שתהא מחנפת לכם (פרי במדבר מסעי קסא).

הפעיל - קאוזטיב.

15 שטרן, 1870:נז; ברלינר, 1879: 51.

16 גולדציהר, 1880: 382.

17 ילון, תשל"ג: 334.

18 חוקרים מסוימים (למשל, מלצ'וק, 1993-2000: IV-II-3) סוברים שקאוזטיב איננו מעמד דקדוקי אלא נגזרת סמנטית.

[אביו חייב] ללמדו תורה. מנלן? דכתיב: וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת כְּנִיכֶם (דברים יא:ט). והכא דלא
אגמריה אבוה - מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב: וְלִמְדֶתֶם [אֹתָם] (דברים ה:א) (קידושין
כט ע"ב) [1381] וט 111).¹⁹

פיעל לעומת קל - קאוזטיב.

"וַיַּחַל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי ה'" (שמות לב:יא) - אמר רבי אלעזר: מלמד שהתפלל משה עד שהחלהו
לקב"ה; ורב אמר: עד שהתיר לו את נדרו, כתיב הכא "וַיַּחַל" וכתוב התם "לֹא יַחַל דְּבָרוֹ"
(במדבר לג), ואמר מר: הוא אינו מיחל אבל אחרים מחלין לו... רבא אמר רב יצחק: מלמד
שהוחל עליהם מדת רחמים (ברכות לב ע"א) ([1400ע] א 366).

פיעל לעומת קל - קאוזטיב.

אַל תִּפְּנוּ אֶל הָאֱלִילִים (ויקרא יט: ד) - אל תפנו [תִּפְּנוּ] א-ל מדעתכם (שבת קמט ע"א)
([1400ע] א 366).

פיעל לעומת קל - קאוזטיב.

ומי איכא למאן דאמר אשה לא [יכולה למול]? והכתיב: "וַתִּקַּח [צִפְרָה צֹר] (שמות ד:כה)!
קרי ביה וַתִּקַּח. והכתיב: וַתִּקְרָת [אֶת עֶרְלַת בְּנָהּ]! קרי ביה וַתִּקְרָת, דאמרה לאיניש אחרינא
ועבד (עבודה זרה כז ע"א) (Rab. 15).

הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

שור האצטדין אינו חייב מיתה שנאמר "וְכִי יִגַּח [שׂוֹר אֶת אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה וְמֵת] (שמות
כא:כח) ולא שיגחוהו (משנה בבא קמא ד:ד, ראה גם מכילתא דברי שמעון בר יוחאי כא:כח).

הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

"אֲשֶׁר הִגְדָּה מִירוּשָׁלַיִם" (אסתר ב:ו). אמר רבא: שגלה מעצמו (מגילה יג ע"א) ([1546] ג,
קולומביה, T 141 - X 893, תימני).²⁰

הופעל - רפלקסיב (משתמע שבדרך כלל הופעל - פסיב של קאוזטיב והפעיל - קאוזטיב).

שרתה רוח הקודש על משה והקים את המשכן, ולא תאמר משה, אלא המשכן מעצמו עמד,
שנאמר "הַיּוֹקֵם הַמְּשַׁכֵּן" (שמות מ:יז) (מדרש תנחומא (בובר) פקודי ח).²¹

הופעל - רפלקסיב (משתמע שבדרך כלל הופעל - פסיב של קאוזטיב והפעיל - קאוזטיב).

הכובש את נבואתו, והמותר על דברי נביא, ונביא שעבר על דברי עצמו - מיתתן בידי שמים,
מנא לן? דכתיב "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע [אֶל דְּבָרֵי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁמִי אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ]

19 יליון, תשל"ג:305.

20 שטרן, 1870:נז, ברלינר, 1879:51.

21 גולדציהר, 1880:382.

תולדות הלשון: מחקר ויישום

אריה אולמן

החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - בניינים וגזרות

(דברים יח:ט), קרי ביה: לא ישמע [ישמע], וקרי ביה: לא ישמע [ישמע]... הוא אל דברי, וכתוב "אנכי אדרש מעמו" - מיתתו בידי שמים (סנהדרין פט ע"א), (י, יד הרב הרצוג, תימני).
הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

והאמר ר' אבהו: הבא על הזכור והביא זכור עליו... לר"ע, דמפיק ליה מ"נאָת זָכָר לֹא תִשָּׁבַב [מְשַׁכְּבֵי אִשָּׁה] (ויקרא יח: כב), קרי ביה "לא תשכיב", אינו חייב אלא אחת (כריתות ג ע"א) (1177) [פירנצה II.1.7]
הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

"לא יאָכַל" (ויקרא יא:מא) - לחייב את המאכיל כאוכלו (ספרא ווייס) שמיני ג, מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא טז).²²
הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

איתיביה רבא לרב נחמן "לְנִכְרֵי תְּשִׁיבָה" (דברים כג:כא) מאי לאו "תשוד"? לא, "תשיך" דמנשך ליה (בבא מציעא ע ע"ב: (Escorial G-1-3)).
 רבא רואה בפועל מדומה בבניין קל פעולה פשוטה ("שמותר אתה ליקח הימנו נשך" - רש"י) ובבניין הפעיל - גרימת הפעולה ("אתה תן לו ריבית" - רש"י).
הפעיל לעומת קל - קאוזטיב.

אי הכי, טעונין יסוד? לקרן אזלי! אימא: מטעינין יסוד (זבחים לט ע"א) (1546) ג, קולומביה, T 141 - X 893, תימני).
הפעיל לעומת בינוני פעול - קאוזטיב.

"[כִּי אֶת הַבָּכָר בֶּן הַשְּׁנֹאָה] יָבִיר" (דברים כא:ז) - יבירנו לאחריים (קידושין עד ע"א) (1381) וט 111).²³
הפעיל - קאוזטיב.

"ופרעה הקריב", הוא הקריב את הפורענות לבא עליו. כיון שראה פרעה שנשארו בעל צפון אמר בעל צפון הסכים על גזרתי אני חשבתי לאבדם במים ובעל צפון הסכים על גזרתי התחיל מזבח ומקטר ומנסך ומשתחוה לעבודה זרה שלו לכך נאמר ופרעה הקריב, הקריב לזבח ולקטר (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ב, ראה גם מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יד:י).²⁴
הפעיל - קאוזטיב.

22 ברלינר, 1879: 45.

23 ילון, תשל"ג: 330.

24 הינסן, תשי"ד: 118.

תניא אידך: "כה תברכו את בני ישראל" - בשם המפורש, אתה אומר: בשם המפורש, או אינו אלא בכינוי?.. רבי יאשיה אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלַיךְ וּבִרְכָתֶיךָ" (שמות כ:כא), בכל מקום ס"ד? אלא מקרא זה מסורס הוא: בכל מקום אשר אבוא אליך וברכתך שם אזכיר את שמי [אתן רשות להזכיר], והיכן אבוא אליך וברכתך? בבית הבחירה, ששם אזכיר את שמי (סוטה לח ע"א) (1275ע) א, (2675) d.20 (63-26).²⁵

הפעיל - קאזטיב.

אמר רב אשי: מי כתיב "אל יוציא [משאוי]"? "אל יצא [איש ממקומו ביום השביעי] (שמות טז:כט) כתיב ו"אל יצא" [אל יצא] קרינן (עירובין יז ע"ב) (1326ק) [וט 109].²⁶

הפעיל לעומת קל - קאזטיב.

"וְהִנְשָׂאָר בְּדָם יִמְצָה אֶל יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא ה:ט)... אימא דיהיב מלעיל והדר יהיב מתתאי? אמר רבא: מאי כתיב "ימציא"? ימצה [ימצה], ממילא הוא (זבחים סד ע"ב) (1546) ג, קולומביה, T 141 - X 893, תימני).

הפעיל לעומת נפעל - קאזטיב.

אמר ר' יוסי בר חנינא: הוא אינו שש אבל אחרים משיש דוקא נמי דכתיב "ישיש" (דברים כח:סג) ולא כתיב "ישוש" (סנהדרין לט ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני).

הפעיל (מדומה) - קאזטיב.

"וְהִפְדָּה" מלמד שבית דין מפקדין אותה בעל כורחו (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי כא:ח).

הפעיל (מדומה) - קאזטיב.

"וכי יזיד איש על [רעהו] עד שיזיד עליו] אחרין בשעת הריגתו (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי כא:יד)

הפעיל (מדומה) - קאזטיב.

שינוי הערכיות התחבירית

שינוי הבניין יכול להביא לשינוי הסביבה התחבירית והסמנטית של הפועל. מקומות סמנטיים לצירופים שמניים בסביבת הפועל נקראים 'אתרים', והתפקידים הסמנטיים שלהם - אקטנטים. אם פועל מצריך באופן בלתי נמנע צירוף שמני אחד (למשל, 'גדל') - הוא חד-אתרי, אם הוא מצריך שני צירופים שמניים (למשל, 'אהב') - הוא דו-אתרי, וכן הלאה. חז"ל חשו בעיקר בשינוי הערכיות מחד-אתרית לדו-אתרית ומדו-אתרית לתלת-אתרית.²⁷

25 הינמן, עמ' 108.

26 שטרן, 1870:נד.

27 על שינוי הערכיות כמשמעות היסודית של התפעל, ראו סילוני, תשס"ט. על ערכיות ואקטנטים, ראו למשל פוילה, 1998.

תניא, אמר להם רבי לחכמים: וכי נאמר "ונשל הברזל מעצו"? והלא לא נאמר אלא מן העץ! ועוד, נאמר עץ למטה ונאמר עץ למעלה, מה עץ האמור למטה - **מן העץ המתבקע**, אף עץ האמור למעלה - מן העץ המתבקע. אמר רב חייה בר אשי אמר רב, ושניהן מקרא אחד דרשו: "וְנָשַׁל הַבְּרִזָּל מִן הָעֵץ" (דברים יט:ה) - רבי סבר: יש אם למסורת, "ונשל" [נָשַׁל] כתיב; ורבנן סברי: יש אם למקרא, "ונשל" [נָשַׁל] קרינן (מכות ז ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני).

רבי סובר שמשמעות הפסוק בדברים היא 'ברזל הגרזן התיז חלק מן העץ המתבקע', הפועל בבניין קל תלת-אתרי מצריך אקטנטים place-i agens, patients, ואילו חכמים רואים את משמעות הפסוק כך: 'ברזל הגרזן התנתק מהקת', והפועל בבניין נפעל דו-אתרי ומצריך אקטנטים place-i experiencer.

"בכלי הבקר נתבשל הבשר" אין כת' כאן אלא "בְּכֵלֵי הַבְּקָר בְּשֵׁלֶם הַבְּשָׂר" (מלכים א יט:כא), הבשר היה מתבשל בכלי [דפוס ראשון קושטא 1512 - **מבשל את הכלי**, Cambridge T-S C2.52 - מבשל את הכלים, Cambridge T-S Misc 36.192 - מבשל בכלי] (ויקרא רבה (מרגליות) צו ז:ה).
נְתַפְעַל - פועל מצב חד-אתרי לעומת **פיעל** - פועל אקטיבי דו-אתרי.

"כֹּל מְלֶאכֶה לֹא יַעֲשֶׂה בָהֶם" (שמות יב: טז) - **לא תעשה אתה**, ולא יעשה חברך, ולא יעשה גוי (מכילתא דרבי ישמעאל (הורוביץ-רבין) בא - מסכתא דפסחא, ט).

חז"ל היו מודעים לכך שמשמעות בניין נפעל היא לעתים קרובות - פסיב, וכמות האקטנטים שלו שווה לכמות האקטנטים של הפועל האקטיבי, אלא שתפקידיהם שונים. וכאן הם מציינים כיוצא מן הכלל שהפועל בבניין **נפעל** חד-אתרי.

"לֹא יֵאָכֵל" (ויקרא יא:מא) - לחייב את **המאכיל** כאוכלו (ספרא (ווייס) שמיני ג).
פועל ב**נפעל** נתפס כאן כדו-אתרי, ואילו ברמת הפשט הוא חד-אתרי.

שמעון בן טרפון אומר: אזהרה לעוקב אחר נואף מנין? ת"ל: 'לֹא תִנְאָף' (שמות כ:י), **לא תנאף** (שבועות מז ע"ב) ([1350] וט 140).²⁸
קל - חד-אתרי, **הפעיל** - דו-אתרי.

אמר עולא בריה דרב עילאי: דיקא נמי, דכתיב "[בְּעַל הַבּוֹר] יִשְׁלֶם" (שמות כא:לד), בעל כרחו. אמר ליה אביי: מי כתיב "ישולם"? "ישלם כתיב", מדעתו משמע (בבא קמא ז ע"א) ([1184] ה.165).
פועל בבניין **פועל** - תלת-אתרי, **בפעיל** - דו-אתרי.

שלא נעשה מגלח כמתגלח... אמר קרא "תַעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֵאשׁוֹ" (במדבר ו:ה), קרי ביה: **לא יעבור הוא ולא יעבור לאחר** (נזיר מד ע"א) (Venice Print (1522)).
קל - חד-אתרי ודו-אתרי.

28 גרס, 1872, 4:

אספקטים

איטרטיב²⁹ (פעולה חוזרת ונשנית)

אי סבירא ליה כמאן דאמר נזירות חלה על נזירות, מנא ליה? לימא קרא ל(נ)זי!ר [לנזר? לזיר?], מאי 'להזיר' (במדבר ו:ב)? שמעת מינה תרתי (נדריים ג ע"ב) (וט 487: 1).³⁰
הפעיל לעומת קל או פיעל - איטרטיב.

'בְּצֵל שְׂדֵי יִתְלַזְנֵן' (תהלים צא:א) שלן שם מאה ועשרים יום (תנחומא נשא כג) [1325ע] ק, Add. 1212.³¹

התפעל לעומת קל - איטרטיב.

משמעות לקסיקלית

במקרים מסוימים משמעות הבניינים נמצאת לא בתחום האספקטים או המודוסים של הפועל אלא בתחום שינוי המשמעות ביחס למשמעות השורש או מילת היסוד; במקרים האלה הבניינים הם דריבטמות (derivatemes) - המשמעות שלהם נגזרת ממשמעות השורש היסודית.³²

אינטנסיב (פעולה באופן חזק יותר, גדול יותר, ארוך יותר וכדומה)

ישן - משלא ישתקד, מיושן - משלש שנים (משנה בבא בתרא ו:ג).

בינוני פועל³³ לעומת קל - אינטנסיב.

לא סביר להניח בכך השתקפות האופי האינטנסיבי של פיעל, כי כבר הוכח שבלשון המקרא ובלשון חז"ל כמעט ואין לבניין פיעל אופי אינטנסיבי.³⁴

אטנואטיב (attenuative)³⁵ (פעולה באופן חלש יותר, קטן יותר, קצר יותר וכדומה)

"[וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים] מִתְהַלֵּךְ [בְּנֵן]" (בראשית ג:ח - אמר ר' אבא בר כהנא "מהלך" אין כת' כאן אלא "מתהלך": מקפץ ועולה (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) בראשית יט).³⁶

התפעל לעומת פיעל - אטנואטיב.

29 על איטרטיב ראה למשל באכה, 1997: 52.

30 ילון, תשל"ג: 304.

31 ברלינר, 1879: 51.

32 מלצ'וק, 1993-2000: II-IV-1.

33 בלשון חז"ל בניין פֿעֵל כמעט ולא משמש כחלק ממערכת הפעלים, בינוני של בניין פועל הפך לצורה שמנית (בר-אשר, תשנ"ב: 126-128; [6-8]; שרביט, 2004: 45). על המעמד המיוחד של בינוני פועל כצורה גזרת-פועל וכצורה גזרת-שם ראה אורנן, 2003: 116-121.

34 על משמעות בניין פיעל, ראו זלוטניק, תר"צ; ילון, תשכ"ד: 181-185; יני, 1968; בלאו, תשל"ל; קלאסן, 1971; בן-חיים, תשל"ג; גולדנברג, תשל"ד; יוסטן, 1998. על משמעות בניינים נוספים, ראו גטצה, 1942; מוסקטי, 1964: 124-126; גושן-גוטשטיין, 1969; מטינגר, 1974; ריידר, 1974; בקום, 1983; גרינברג, 1991; פסברג, 1999; בלאו, תש"ע: 209, 212, 218, 221.

35 מקרובה, 2013.

36 ברלינר, 1879: 53.

ואף אתה עשית להם [למצרים] המים כטיט והיו משתקעין בהם לכך נאמר "טַבְּעוּ בְּיָם סוּף" (שמות טו:ד) (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה ד.)³⁷
פועל (טַבְּעוּ)³⁸ לעומת **קל** - אטנואטיב (טובעים לא כמו במים אלא כמו בטיט).

רזולטטיב³⁹ (פעולה שהגיעה לסופה)
ר' שמעון בן יוחי אומר אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן בתחילה וניתעוות כבר (משנה חגיגה א:ז).
בינוני **פועל** לעומת **נתפעל** - רזולטטיב.

פריבטיב (privative)⁴⁰ (נטילת משהו ממישהו/ממשהו)
"עֲנֵתָהּ" (שמות כא:י) - זו העונה האמורה בתורה, וכן הוא אומר: "אִם תִּעֲנֶה אֶת בְּנֹתַי" [תמנע מהן תשמיש - תוספות] [בראשית לא: נ] (כתובות מז ע"ב) ([1381 וט 130]).⁴¹
פיעל - פריבטיב.

"כִּי תִקְבֹּט זֵיתָךְ לֹא תִפְאַר אֶחָרֶיךָ" (דברים כד: כ), ותני דבי ר' ישמעאל - שלא תיטול תפארתו ממנו (חולין קלא ע"א) ([1250 וט 122, יד 3]).⁴²
פיעל - פריבטיב.

מאי משמע דהא חטא לישנא דדכווי הוא? דכתיב: "וְחִטָּא אֶת הַבֵּית" (ויקרא יד: נב), ומתרגמיהן "וידכי ית ביתא". ואיבעית אימא, מהכא: "תְּחַטְּאֵנִי בְּאֵזוֹב וְאֶטְהַר" (תהלים נא: ט) (נידה לא ע"ב) ([1200 וט 113]).⁴³
פיעל - פריבטיב.

גזרות

חז"ל לא היו מודעים לתלת-עיצוריות של השורש העברי. לדעתם, הגזרות העלולות, שבהם מתבטאות רק שתי אותיות השורש, יכולות להתחלף, ואפשר לפרש פועל בגזרה אחת על סמך משמעות פועל עם אותן אותיות השורש בגזרה אחרת.

37 בנדויד, תשל"א: 346.

38 למעשה זה פסיב של קל, אבל הבניין הזה לא היה פרודוקטיווי החל מהתקופה הבתר-מקראית, וצורתו נתפסו כקל. ראו ג'ואן-מוראוקה, 2006: 154-156.

39 על רזולטטיב ראה קרייר, רנדל, 1992.

40 על פריבטיב (או אֶפְסִיב) ראה פי, גיינור, 1954: 3, 35.

41 ילון, תשל"ג: 311.

42 ילון, תשל"ג: 328.

43 ברלינר, 1879: 51.

תולדות הלשון: מחקר ויישום

אריה אולמן
החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - בניינים וגזרות

פ"ג - שלמים

עָמַד וַיִּמְדָּד אֶרְצָא רָאָה וַיִּתֵּר גּוֹזִים (חבקוק ג:ו) ... ר' יוחנן אמר הקפיצין לתוך גהנם כמה דאת אמר "לְנִתְרָא בְּהֵן עַל הָאֶרֶץ" (ויקרא יא:כא) (ויקרא רבה (מרגליות) שמיני יג:ב).
 ר' אחבא בר זעירא פתח "אָפָּ לְזֹאת יִתְרַד לְפִי וַיִּתֵּר מִמְּקוֹמוֹ" (איוב לז:א). מהו ויתר וקפץ, המד"א "לְנִתְרָא בְּהֵן עַל הָאֶרֶץ" (ויקרא יא:כא) (ויקרא רבה (מרגליות) אחרי מות כ:ה).

ע"ע - מרובעים

"כִּי קָנַאתִי בַּהוֹלְלִים" (תהלים עג:ג), למערבביא, אילו שליבן מלא הלהלות רעות (ויקרא רבה (מרגליות) מצורע יז:א).
 "וַתִּתְחַתְּתִים בְּדָרְךָ" (קהלת יב:ה) ... ר' אבא בר כהנא אמר חתייתא של דרך נופלת עליה (ויקרא רבה (מרגליות) מצורע יח:א).
 "ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת" צנצנת זו איני יודע שלמה היא ... ת"ל [צנצנת] אחת לא אמרתי אלא כלי שמצייץ⁴⁴ יתר מה [ברו אמור כ] לי חרש (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי טז:ג).

אי-הבנה של גזרת ע"ע

חז"ל במקרים רבים מפגינים לא רק חוסר הגדרה של גזרה זו אלא אפילו חוסר רצון להכיר בקיומה. לדעתם, כפילות האות השורשית במקרים האלה נועדה לא ליצירת פועל סדיר אלא רק לדרשה, כמו ייתורים רבים במישור התחבירי. עזרא ציון מלמד (תשי"ז) עסק בבעיה הזאת, הוא טען ששיטתם זו של חז"ל <המבוססת על הבחנה לשונית דקה" (מלמד, תשי"ז:277). אבל יש מקום לשאול: האם חז"ל ראו בשורשים האלה שורשים 'כפולים' או ראו בהם שורשים דו-עיצוריים? הרי שיטת התלת-עיצוריות של השורש השמי נוסדה בדקדוק הערבי רק במאות האחרונות של האלף הראשון לספירה.

"אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל" (שמות כב: כז) ... דלמא אקודש הזהיר אחול לא הזהיר! - אם כן לכתוב "אלהים לא תקיל", מאי לא תקלל - שמעת מינה תרתי (סנהדרין סו ע"א-ע"ב) (י, יד הרב הרצוג, תימני), [ראה גם מכילתא דר' ישמעאל (הורוויץ) כספא יט, עמ' 317].⁴⁵

דאמר קרא: וְלֹא יִחַלְלֵנָהוּ (ויקרא כא:טו). ולאביי - אם כן נימא קרא "לא יחל", מאי "לא יחלל" - אחד לו ואחד לה (תמורה ה ע"ב) ([1177] פירנצה II.1.7).⁴⁶

דטוני לוי: מנין שאף בפסול זמן הכתוב מדבר? ת"ל: "וְלֹא יִחַלְלוּ אֶת קִדְשֵׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב:טו), בשני חילולין הכתוב מדבר, אחד פסול נותר, ואחד פסול טומאה (זבחים דף מה ע"ב - מו ע"א) ([1546] ג, קולומביה, T 141 - X 893, תימני).⁴⁷

44 מצנן.

45 מלמד, תשי"ז:273.

46 מלמד, תשי"ז:272.

47 מלמד, תשי"ז:272.

תולדות הלשון: מחקר ויישום

אריה אולמן

החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - בניינים וגזרות

"אַל תַּחַלְלֵךְ אֶת בְּתוּלָהּ לְהַזְנוֹתָהּ" (ויקרא יט:כט)... בחילולין שבזנות הכתוב מדבר, במוסר את בתו שלא לשם אישות, וכן היא שמסרה עצמה שלא לשם אישות. אם כן לימא קרא "אל תחל", מאי "אל תחלל" - שמעת מינה תרתי (סנהדרין ע"א) (י, יד הרב הרצוג, תימני).⁴⁸

"וְאִשָּׁה אֶל אַחֲתָהּ לֹא תִקַּח לְצַרֵּר לְגִלוֹת עֲרוֹתָהּ עָלֶיהָ בְּחַיֶּיהָ" (ויקרא יח:יח)... אין לי אלא היא, "צרתה" מנין - ת"ל "לצרור", ואין לי אלא היא, צרת צרתה מנין? ת"ל: "לצרור", ולא "לצור" (יבמות ג ע"ב) (Vatican, Bibliotheca Apostolica, Ebr. 114.1).⁴⁹

אינו אומ' בכל לבך אלא "וְאַחֲבָתָ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ" (דברים ו:ה), בשני יצריך יצר הטוב ויצר הרע (דברים רבה (ליברמן) ואתחנן).⁵⁰

אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב דכתיב "וּמְצָאתָ אֶת לִבְבוֹ נֶאֱמָן לְפָנֶיךָ" (נחמיה ט:ח) (ירושלמי ברכות פרק ט:ה [דף יב טור ג]).⁵¹

"אֲזָדָה ה' בְּכָל לִבֵּי" (תהלים ט:ב) - ביצר טוב וביצר הרע (מדרש תהלים (בובר) מזמור ט:ה).⁵²
 "קָלַלְתָּ אֱלֹהִים תְּלוּי" (דברים כא:כג)... אם כן לימא קרא "קלת", מאי "קללת" - שמע מינה תרתי (סנהדרין מו ע"ב) (Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Il.1.8-9).⁵³

פ"י - ל"ה

למה מת יוסף לפני אחיו, רבי ורבנן, רבי אמר על שחנט את אביו, א"ל הקדוש ברוך הוא לא הייתי יכול לשמור את צדיקי, לא כך אמרתי לו "אַל תִּירָאִי [תראי בכ"י] תולעת יעקב" (ישעיה מא:יד), אל תראי תולעת, את יעקב (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כ"ו ויחי קא).⁵⁴

"[וְאִשָּׁתוֹ הִיהֲדִיָּה] יִלְדָה אֶת יֶרֶד" (דברי הימים א ד:יח), זה משה. ר' חננא בר פפא ור' סימון. ר' חננא אמר' ירד שהוריד את התורה מלמעלה למטה. ד"א ירד שהוריד את השכינה מלמעלה למטה. אמר' ר' סימון אין לשון ירד אלא לשון מלוכה. היך מה דא' אמר' "וַיִּירָד מִיָּם עַד יָם וּמִנְהָר עַד אֲפָסֵי אֲרָץ" (תהלים עב:ח). וכת' "כִּי הוּא רָדָה בְּכָל עֵבֶר הַנְּהָר" (מלכים א ה:ד) (ויקרא רבה (סרגליות) ויקרא א).

48 מלמד, תשי"ז: 272.

49 מלמד, תשי"ז: 272-273. אין "לצור" לא ברוב כ"י, לא בספרא קדושים (מכילתא דעריות) יא:יא, לא בה"ג, לא בירושלמי יבמות ב ע"ב.

50 מלמד, תשי"ז: 273. במשנה ברכות ט:ח רק "בכל לבבך - בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע".

51 מלמד, תשי"ז: 274.

52 מלמד, תשי"ז: 274.

53 מלמד, תשי"ז: 274.

54 גולדציהר, 1880: 381.

תולדות הלשון: מחקר ויישום

אריה אולמן

החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - בניינים וגזרות

פ"נ - ע"ו

על פן אִמְרָתִי שָׁעוּ מִנִּי אֶמְרָר בְּבָכִי אֶל תְּאִיצוֹ לְנַחֲמֵנִי (ישעיהו כב: ד) ... "אל תאספו" אין כתיב כאן אלא "אל תאיצו", אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת ניחומין אלו שאתם אומרים לפני, **ניאוצין** הן לי (איכה רבה (בובר) פתיחתא כד) ([1295] מ 229: 1 (נוסח ספרדי)).⁵⁵

פ"נ - ל"א

הפלאה זו איני יודע מה היא, כשהוא אומר "וְהִפְלִיזוּ הַשֹּׁפֵט וְהַקָּהוּ לְפָנָיו" (דברים כה:ב) - הוּא אומר: **הפלאה** זו מלקות (תמורה ג ע"ב) ([1177] פירנצה II.1.7).

פ"נ - ע"ע - ל"ה

"יָגַל יְבוּל בֵּיתוֹ נְגָרוֹת בְּיוֹם אָפּוֹ" (איוב כ:כח) - יהיו **גוררין** ומוציאין, אימתי, ביום **שיגרה** הקדוש ברוך הוא אפּו באותו האיש (ויקרא רבה (מרגליות) מצורע יז: ב).

ע"א - ע"ו

"וְאֲנֹהֵוּ" (שמות טו: ב), ר' ישמעאל אומר וכי אפשר לבשר ודם להנוות לקונו אלא **אנוה** לו במצות אעשה לפניו לולב **נאה** סוכה **נאה** ציצית **נאה** תפלה **נאה** (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה ג).

ע"ו - ל"ה

א"ר אלעזר, מאי דכתיב: "כִּי בְדָבָר אֲשֶׁר זָדוּ עָלֵיהֶם" (שמות יח:יא)? בקדירה שבישלו בה נתבשלו. כתיב הכא "זדו" וכתוב התם "וַיִּזְדוּ יַעֲקֹב נְיָד" (בראשית כה:כט) (סוטה יא ע"א) ([1275] א, d.20) (26-63, 2675).

ל"ה - ע"ע

ת"ל "וגם את המת **יחצון**" - **מחצצין**⁵⁶ את המיתה ביניהן: כמה נטלה מיתה מאתים זוז, זה נוטל מנה וזה נוטל מנה (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי כא:לה).

ל"א - ל"ה

"וְהִנְשֵׂאָר בְּדָם יִמְצָה אֶל יְסוֹד הַמְּזִבְחַת" (ויקרא ה:ט) ... אימא דיהיב מלעיל והדר יהיב מתתאי? אמר רבא: מאי כתיב "ימציא"? **ימצה** [ימצה], **ממילא** הוא (זבחים סד ע"ב) ([1546] ג, קולומביה, - X 893 T 141, תימני).

ר' דוסתאי אומר **קיני** היה שמו [של יתרו] ולמה נקרא שמו קיני שפירש ממעשה קיני דבר **שמקנאים** בו למקום שני' **הם קנאוני** בלא אל" (דברים לב כא) (ספרי במדבר בהעלותך עח).

55 גולדציהר, 1880: 377.

56 שמיין.

אֲדֹנָי מִשָּׁה קְלָאִים (במדבר יא:כח), אמר לו רבוני משה **כלם** מן העולם לבני אדם שבשרוני בשורה רעה זו ד"א אוסרם בזיקים ובקולרות כמה שנאמ' ונתתם אותו אל בית **הכלא** (ירמיה לז יח) (ספרי במדבר בהעלותך צו).

לאור כל זה אפשר להסיק שבתחום מבנה השורש חז"ל ראו מכנה משותף בכל הגזרות העלולות והניחו שכמעט כל הגזרות יכולות להשתנות אחת לשנייה. השיטה הזאת ענתה על הצורך הדרשני שלהם ואפשרה השוואת מילים שונות בתנ"ך לשם דרשות הלכתיות ואגדתיות.

סיכום

כל האמור לעיל מראה שחז"ל אכן חשו בתכונות הדקות של קטגוריות הלשון ברמת הבלשנות התאורטית, אם כי לא קראו אותן בשמות. הם היו ערים להשפעת מבנה הפועל (הקרוי בימינו שינוי בניין) על תופעות כגון מעמדים (פסיב, רפלקסיב, קאוזטיב), אספקטים, מבנה האקטנטים, ערכיות תחבירית-סמנטית ושינוי סדיר של המשמעות הלקסיקלית. אבל מושג הגזרות היה זר לתודעה הלשונית שלהם: בשבילם כל הגזרות העלולות היו גזרה אחת.

מקורות

- אולמן, א' (2013). החשיבה המטה-לשונית של חז"ל - זמן־אספקט־מודוס. **דברי המפגש השנתיים של החוג הישראלי לבלשנות על שם חיים רוזן**, 19, 15-38.
- אורנן, ע' (2003). **המילה האחרונה: מנגנון התצורה של המילה העברית**. אוניברסיטת חיפה.
- בלאו, י' (תשל"ל). מחקר על בניין פיעל. **לשונונו** לד, 228-233.
- בלאו, י' (תש"ע). **תורת ההגה והצורות של לשון המקרא**. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
- בנדויד, א' (תשל"א), **לשון מקרא ולשון חכמים**, 2 כרכים. תל אביב: דביר.
- בן-חיים, ז' (תשל"ג). שאלה. **לשונונו** לז, 234.
- בר-אשר, מ' (תשנ"ב). מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי). **מחקרים בלשון**, ה-ו: ספר היובל לישראל ייבין (עמ' 123-151). ירושלים, תשנ"ב [=מחקרים בלשון חכמים, ב, (עמ' 3-27)].
- גולדנברג, ג' (תשל"ד). פיעל לריבוי. **לשונונו** לח, 156.
- דותן, א' (תשס"ה). **ניצנים ראשונים בחכמת המילים. מן המסורה אל ראשית המילונאות העברית**. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית.
- דותן, א' (תשנ"ב). בלשנות ובלשנות משווה בימי הביניים - עיון בסוגיה ממשנתו של יהודה חי'וג'. **תעודה ט: מחקרים בלשון העברית: ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין**, בעריכת א' דותן וא' טל (עמ' 30-117).
- הינמן, י' (תשי"ד). **דרכי האגדה**. ירושלים: מאגנס, עמ' 108-120.
- זלוטניק, י' (תר"ץ). בנין פֵעֵל, **לשונונו** ב, 32-34.
- חי'וג', יהודה בן דוד (תשע"ב). **שלשה ספרי דקדוק במקורם הערבי ובתרגומם לעברית**. תרגום עלי ותד ודניאל סיון. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.
- ילון, י' (תשכ"ד). **מבוא לניקוד המשנה**, ירושלים.

ילין, י"י (תשל"ג). **הדקדוק כיסוד בהלכה**. ירושלים: מוסד הרב קוק.
 מלמד, ע"ז (תשי"ז). כפל אותיות כיסוד לדרשות חז"ל, **לשוננו** כא, 271-278.
 נאור, מ' (תרצ"ז). **עיקרי הדקדוק העברי**. בית הספר הריאלי, חיפה.
 סילוני, ט' (תשס"ט). על בניין התפעל. **בלשנות עברית תאורטית**, 111-137.
 קמרון, א' (תשל"ז). נתפעל בינוני. **לשוננו** מא, ב, 144-157.
 שורצולד (רודריג), א' (תשס"ב). **פרקים במורפולוגיה העברית**, יח' 4-6, האוניברסיטה הפתוחה.
 שטרן, ז' (1870). מבוא לקורות הלשון; פתשגן, **ספר התשובות**, ווינה, מ-נח.
 שרביט, ש' (2004). **לשון חכמים [פרקים בתולדות הלשון העברית]**, ג, האוניברסיטה הפתוחה.

- Bache, C. *The study of aspect, tense and action*. Peter Lang, 1997.
- Bekum W.J. (1983). Observations on stem formations (binyanim) in rabbinical Hebrew, *Orientalia Lovaniensia Periodica* 14, 167-198.
- Berliner, A. 1879. *Beiträge zur hebräischen Grammatik im Talmud und Midrasch*. Berlin: Driesner.
- Carrier, J. & Randall, J.H. (1992). The Argument Structure and Syntactic Structure of Resultatives, *Linguistic Inquiry* 23, 173-234.
- Claassen, W.T. (1971). On a recent proposal as to a distinction between Pi'el and Hiph'il, *JNSL* 1, 3-10.
- Fassberg, S. (1999). Is Pael an Intensive/Plural Form of Peal in Syriac?. *Journal asiatique* 287,1, 395-431.
- Feullet, Jack (ed.), (1998). *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Mouton de Gruiter.
- Jouon P. & Muraoka T. (2006). *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma.
- Goldziher, I. (1880). Beiträge zur hebräischen Grammatik im Talmud und Midrasch von Dr. A. Berliner, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 34: 375-384.
- Goshen-Gottstein M.H. (1969). The System of Verbal Stems in the Classical Semitic Languages, in *Proceedings of the International Conference on Semitic Studies Held in Jerusalem, 19-23 July 1965* (pp. 70-91). Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Goetze, A. (1942). The So-Called Intensive of the Semitic Languages, *JAOS* 62,1, 1-8.
- Gross, S. (1872). *Menahem Ben Saruk: mit Berücksichtigung seiner Vorgänger und Nachfolger: ein Beitrag zur Geschichte der hebräischen Grammatik und Lexicographie*, Breslau: Schletter, 1-9.

- Greenberg J.H. (1991). The Semitic 'Intensive' as Verbal Plurality: A Study of Grammaticalization, in: A. S. Kaye (ed.), *Semitic Studies in Honor of Wolf Leslau*, vol. 1, (pp. 577-587).
- Jenni E. (1968). *Das hebräische Pi'el*. Zürich.
- Joosten J. (1997). The function of the Semitic D stem: Biblical Hebrew materials for a comparative-historical approach, *Orientalia* 67, 202-231.
- Kautsch E. (1910). *Gesenius' Hebrew Grammar*, (tr. A. E. Kowley), Oxford.
- Makarova, Anastasia. Attenuation by means of the Russian prefixes pri- and pod". *Annual meeting of the American Association of Teachers of Slavic and East European Languages (AATSEEL)*, 2013-01-03.
- Mel'čuk, Igor (1993-2000) *Cours de morphologie générale (théorique et descriptive)*. Montréal: Presses de l'Université de Montréal / Paris: CNRS Éditions.
- Mettinger, T.N.D. (1974). The Hebrew verbal system - a survey of recent research, *Annual of the Swedish Theological Institute* 9, 64-84.
- Moscatti S. (1964). *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic languages*. Wiesbaden: O. Harrasowitz.
- Pei, M. A. & Gaynor, F. (1954). *A dictionary of linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Ryder, S.A. (1974). *The D-Stem in Western Semitic*. The Hague: Mouton.
- Versteegh K. (1997). The Arabic Linguistic Tradition, in: Kees Versteegh, C. H. M. Versteegh (eds.), *Landmarks in Linguistic Thought series*, vol. 3. London: Routledge.